

Tekst: Marieke van Geel en Trynke Keuning

Het versterken van differentiatievaardigheden

Hoe begeleid je leraren bij het omgaan met verschillen tussen leerlingen? Marieke van Geel en Trynke Keuning deden hier onderzoek naar. In dit artikel geven zij praktische handvatten.

Goed differentiëren is een uitdaging. Het behelst meer dan werken met niveaugroepen of het gebruik van een vast instructiemodel. Leraren willen weten: hoe kan ik afstemmen op verschillen tussen leerlingen, hoe kan ik iedereen optimale ontwikkelingskansen bieden? Veel onderzoek naar differentiatie gaat over specifieke strategieën, zoals het groeperen van leerlingen in homogene of heterogene groepen. Ook wordt er vaak onderscheid gemaakt tussen convergent en divergent differentiëren. Op basis van een grote reviewstudie waarin uitkomsten van onderzoeken naar differentiatie werden vergeleken, constateerden Deunk et al. (2018) echter dat uit dergelijke onderzoeken vaak geen eenduidige resultaten komen. De ene aanpak is bijvoorbeeld voor relatief hoogpresterende leerlingen effectief, de andere juist voor laagpresterende. En de effectiviteit wisselt tussen vakgebieden.

Uit onderzoek naar differentiatie komen vaak geen eenduidige resultaten

De rol van de leraar

Een belangrijke factor waar in deze onderzoeken vaak maar weinig aandacht voor is, is wat de leraar precies doet. Waar baseert deze de groepssamenstelling op? Kiest de leraar bijvoorbeeld voor homogene niveaugroepen, gemengde groepjes, een klassikale aanpak? In hoeverre sluiten instructie en verwerking echt aan op de behoeften van de leerlingen in deze groepjes of de groep als geheel? Daarnaast is het structureel toepassen van één specifieke strategie waarschijnlijk niet het meest wenselijke scenario.

Onderzoek

In ons onderzoek richtten we ons juist wel op de leraar. Wij keken eerst wat differentiatie in de praktijk omvat

en hoe goed differentiëren eruitziet. Onze vervolgvraag was: hoe kunnen leraren ondersteund worden bij het verbeteren van hun differentiatievaardigheden?

Op basis van een cognitieve taakanalyse maakten we een overzicht van samenhangende vaardigheden en kennis die leraren inzetten om hun onderwijs af te stemmen op verschillen tussen leerlingen. Deze methode gaat uit van de praktijk: Wat doen experts? En hoe spelen cognitieve processen hierbij een rol? Hiermee kregen we een rijk beeld van wat leraren zouden moeten kunnen en weten om goed te kunnen differentiëren (Van Geel et al., 2019; Keuning & Van Geel, 2021).

Vier fases, vijf principes

Een van de voornaamste inzichten uit deze studies is dat differentiëren tijdens de les niet los gezien kan worden van de periodevoorbereiding, lesvoorbereiding en evaluatie na afloop van de les. Differentiatie vindt dus plaats in vier fases.

In de periodevoorbereiding analyseren leraren leerlingprestaties, brengen zij doelen en aanbod voor de komende periode in kaart en voorspellen ze ondersteuningsbehoeften van leerlingen. Dit scherpen zij in de lesvoorbereiding aan, gerelateerd aan de specifieke lesdoelen en aangevuld met evaluaties van eerdere lessen in de periode. Tijdens de les verzamelen de leraren gericht aanvullende informatie. Op basis daarvan maken ze in de les beredeneerde keuzes en evalueren deze na afloop.

Bij het optimaliseren van het onderwijs spelen vijf differentiatieprincipes een rol

Daarnaast spelen vijf onderliggende differentiatieprincipes (zie kader) een rol bij het optimaliseren van het onderwijs: 1) doelgericht werken; 2) voortdurende monitoring; 3) uitdagen van alle leerlingen; 4) afstemmen van instructie(s) én verwerking; 5)

stimuleren van zelfregulatie. Deze principes waren in elk van de vier fases leidend voor de keuzes en acties van de expertleraren die deelnamen aan ons onderzoek. Daarnaast is kennis van de leerstof (leerlijn, doelen, samenhang, didactiek, misconcepties) en kennis van leerlingen (specifieke pedagogische of didactische behoeften, eerdere prestaties, ontwikkeling) nodig om het onderwijs goed af te kunnen stemmen op wat leerlingen nodig hebben om het doel te behalen.

Differentiatie in kaart brengen

Goede differentiatie zit dus in de mate waarin de leraar, in elk van de vier fases, bewuste, beredeneerde keuzes maakt om het onderwijs af te stemmen op wat leerlingen nodig hebben. Maar hoe kun je nu als begeleider bepalen in hoeverre een leraar goed differentieert? En hoe kun je een leraar feedback geven om de differentiatie te versterken?

Hoe weet je of een leraar goed differentieert?

We maakten eerst een overzicht van verschillende manieren om differentiatie in kaart te brengen (Van Geel et al., 2019). Hierin stonden verschillende lesobservatie-instrumenten, leraar-vragenlijsten (waarin leraren aangeven welke strategieën zij toepassen of hoe lastig ze bepaalde aspecten van differentiatie vinden), leerling-vragenlijsten en vignettenstudies (waarin aan leraren wordt gevraagd wat zij in een bepaalde situatie zouden doen). In al deze instrumenten wordt gekeken naar aanpassingen die leraren tijdens de les doen. In veel instrumenten wordt ook de fase voorafgaand aan de les meegenomen. Op basis van onze analyse van deze instrumenten concludeerden we dat een essentieel onderdeel ontbrak: inzicht in de match tussen wat een leraar doet en wat leerlingen nodig hebben. Om zicht te krijgen op de mate waarin het onderwijs aansluit op de behoeften van leerlingen, is het nodig om niet alleen in de klas te kijken, maar ook zicht te krijgen op wat zich in het hoofd van de leraar heeft afgespeeld. Je kunt immers wel observeren wat een leraar doet, maar kunt dan niet altijd inschatten in hoeverre dit echt aansluit bij wat de leerlingen nodig hebben. Zo kan een klassikale les op het eerste gezicht niet heel adaptief overkomen, maar heel weloverwogen zijn opgebouwd, met voor alle leerlingen gerichte uitdagende vragen en opdrachten. Tegelijk is bij een les waarin de leraar met verschillende instructiegroepen werkt niet gegarandeerd dat deze groepen beredeneerd zijn samengesteld en dat het aanbod aansluit op de behoeften van de leerlingen.

ADAPT

We hebben daarom het *Assessing Differentiation in All Phases of Teaching*-instrument ontwikkeld: ADAPT. In dit instrument combineren we een lesobservatie met

Vijf differentiatieprincipes

Doelgericht werken

Leraren houden de doelen goed voor ogen. Dat betekent dat ze de samenhang tussen het lesdoel en de periodedoelen goed kennen en keuzes tijdens de les hierop baseren. Dit draagt bij aan het behalen van het lesdoel. Daarnaast is het belangrijk dat leerlingen weten wat ze gaan leren, waarom, en wat de succescriteria zijn voor het halen van het doel.

Voortdurend monitoren

Tijdens alle fases (voorbereiding, tijdens de les, erna) verzamelen leraren voortdurend informatie over het begrip en de voortgang van leerlingen.

Uitdagen van alle leerlingen

Leraren hebben hoge verwachtingen van en zijn ambitieus voor alle leerlingen, zowel in doelen en aanpak als in houding en taalgebruik. Zij zorgen ervoor dat ze elke leerling instructie en verwerking aanbieden in de zone van naaste ontwikkeling.

Instructie(s) en verwerking afstemmen

Leraren passen abstractieniveau, tempo, moeilijkheidsgraad en/of de hoeveelheid instructie en/of verwerking aan, op basis van de geconstateerde verschillen tussen en behoeften van leerlingen. Hiervoor is gedegen kennis van de vakinhoud en een breed pedagogisch en didactisch handelingsrepertoire essentieel.

Zelfregulatie stimuleren

Leraren leggen differentiatiegerelateerde keuzes (over doelen, aanpak, monitoring) ook bij leerlingen. Zij leren leerlingen zelf nadenken over wat ze nodig hebben om doelen te behalen. Zij maken leerlingen eigenaar van hun leerproces; ze durven hen los te laten en eigen fouten te laten maken. Dat is iets anders dan leerlingen volledig in het diepe gooien. Leraren helpen leerlingen bij het maken van keuzes, monitoren en sturen bij, indien nodig.

een interview met de leraar. Zo krijgen we echt zicht op de mate waarin de leraar in alle vier de fases bewuste, beredeneerde keuzes maakt om het onderwijs optimaal af te stemmen op de behoeften van leerlingen.

ADAPT combineert een lesobservatie met een interview met de leraar

In totaal bestaat ADAPT uit 23 indicatoren, verdeeld over de vier fases. Elke indicator heeft betrekking op één of meerdere differentiatieprincipes. (Voor een voorbeeld, zie figuur 1.) Voor elke indicator wordt een algemene introductie gegeven: waar gaat de indicator over, waarom is dit belangrijk. Per score (1-2-3-4) is aangegeven wanneer deze score zou moeten worden toegekend. Dit wordt toegelicht en geïllustreerd met voorbeelden uit de praktijk. Hierdoor kan een observator een goede afweging maken voor het toekennen van een bepaalde score. Bovendien geeft ADAPT – door de uitgebreide toelichtingen, score-beschrijvingen en voorbeelden – per indicator duidelijk aan hoe ‘goed’ eruit kan zien. Het instrument geeft daarmee concrete handvatten voor verbetering. Met deze informatie heb je een heldere beschrijving van succescriteria, waardoor je gerichte feedback kunt geven. In verschillende versies onderzochten we de validiteit en betrouwbaarheid van het instrument. Hieruit bleek dat het gebruik van ADAPT door getrainde observatoren in hoge mate betrouwbaar is.

Het is mogelijk om als begeleider een gratis online training van zo’n twaalf uur te volgen (via matchproject.nl/adapt) in het gebruik van het instrument. Op Hogeschool KPZ wordt regelmatig een fysieke training aangeboden, waarvan de studielast ongeveer negentien uur is.

Leraren ondersteunen met ADAPT

In ons onderzoek keken we ook hoe schoolteams en leraren ondersteund kunnen worden bij het versterken van hun differentiatie. De inzet van ADAPT kan daar op verschillende manieren een rol in spelen:

Als gespreksstarter

ADAPT geeft het team handvatten om in gesprek te gaan over (de visie op) differentiatie. Interpreteren teamleden de indicatoren hetzelfde? Wat vinden ze belangrijk, wenselijk, of minder relevant? Wat past in de werkwijze van de school? Het ‘gericht met elkaar in gesprek gaan’ levert een waardevolle bijdrage aan het vormen van een compleet, gezamenlijk beeld en het ontwikkelen van een gedeelde taal.

Als leidraad

Door ADAPT individueel of in groepjes als leidraad te gebruiken, kunnen de uitgebreide score-beschrijvingen en toelichtingen worden benut, met name om de periode- en lesvoorbereiding sterker vorm te geven. De vragen uit de interviewleidraad kunnen worden gebruikt om leraren kritisch naar de eigen periode- en lesvoorbereiding te laten kijken.

Stimuleren van zelfregulatie tijdens de les

Met deze indicator wordt bepaald in hoeverre de leerkracht (groepen) leerlingen stimuleert in het reguleren van hun eigen leerproces. Een leerkracht krijgt een hoge score op deze indicator als zij dit tijdens de les op verschillende momenten doet, op verschillende manieren, en daarnaast ook monitort en – indien ze dit nodig acht – ingrijpt. Verschillende manieren van zelfregulatie stimuleren tijdens de les zijn:

- Leerlingen laten bepalen waar ze staan ten opzichte van het doel.
- Leerlingen zelf laten kiezen of ze willen meedoen aan instructie.
- Leerlingen keuzes geven in de verwerking.
- Leerlingen zelf het eindproduct laten kiezen.
- Leerlingen bewust laten reflecteren tijdens de les.
- Leerlingen bewust laten evalueren na de les.

3.7

Score	Omschrijving	Toelichting	Voorbeeld
1	De leerkracht geeft <i>geen of geen betekenisvolle</i> keuze aan de groep of aan individuele leerlingen.	Een betekenisvolle keuze betekent dat de leerkracht een keuze geeft aan de leerlingen die te maken heeft met het behalen van het lesdoel. De leerkracht stimuleert de leerlingen om na te denken over wat zij nodig hebben om het doel te bereiken.	• De leerlingen mogen zelf kiezen in welke volgorde ze de sommen maken.
2	De leerkracht geeft <i>(een) betekenisvolle keuze(s)</i> aan de groep of aan individuele leerlingen. <i>De leerkracht monitort niet.</i>		• De leerkracht heeft meerdere soorten verwerking of instructiegroepjes en de leerlingen mogen zelf bepalen welke keuzes zij hierin maken. De leerkracht heeft verder geen zicht op de keuzes van de leerlingen.
3	De leerkracht geeft <i>op één bepaalde manier</i> betekenisvolle keuze(s) aan de groep of aan individuele leerlingen. <i>Daarnaast monitort de leerkracht deze keuzes en grijpt indien nodig in.</i>	Eén bepaalde manier betekent dat de leerkracht op meerdere momenten keuzes kan geven, maar dat het steeds om dezelfde soort keuze gaat. Een voorbeeld hiervan is bijvoorbeeld het wel of niet volgen van de uitleg. Met ingrijpen wordt bedoeld dat de leerkracht de leerlingen opnieuw laat nadenken over hun keuze of de keuze voor hen maakt.	• Na de basisinstructie laat de leerkracht de leerlingen zelf bepalen of zij willen aansluiten bij de verlengde instructie. Ze houdt daarbij in de gaten of bepaalde leerlingen zichzelf wel aanmelden voor de instructie. Doen zij dit niet, dan gaat ze even checken of de leerlingen het echt wel al begrepen hebben. • Als leerlingen zelf een keuze hebben gemaakt voor een verrijksopdracht, monitort de leerkracht of dit een passende keuze was. Ze bespreekt met de leerlingen of deze opdracht inderdaad uitdagend was. Als de leerlingen aangeven van niet, vraagt ze wat ze de volgende keer gaan kiezen om te zorgen dat het dan wel een uitdaging is.
4	De leerkracht geeft <i>op meerdere manieren</i> betekenisvolle keuzes aan de groep of aan individuele leerlingen. <i>Daarnaast monitort de leerkracht deze keuzes en grijpt indien nodig in.</i>	De leerkracht krijgt een hoge score wanneer zij laat zien dat ze een breed repertoire aan zelfreguleringsactiviteiten heeft en deze op meerdere manieren inzet tijdens de les.	• De leerkracht laat de leerlingen niet alleen nadenken over of zij de instructie wel of niet willen volgen, maar laat hen ook kiezen welke verwerkingsopgaven ze willen maken. De leerkracht stimuleert de leerlingen daarbij te kiezen voor de vijf opgaven die ze het lastigst vinden.
n.t.b. Er is onvoldoende informatie om te bepalen of de leerkracht betekenisvolle keuzes geeft aan de groep of individuele leerlingen.			

Figuur 1: Indicator 3.7. Stimuleren van zelfregulatie tijdens de les. (Bron: Keuning et al., 2022, pagina 51.)

Effectiviteitsonderzoek

De ADAPT-interventie is door het NRO aangemerkt als 'Kansrijke interventie ter versterking van de basisvaardigheden'. In schooljaar 2025-2026 wordt er onafhankelijk onderzoek uitgevoerd naar de effectiviteit van de schoolbrede interventie. Deze bestaat uit een combinatie van een serie teambijeenkomsten, een uitgebreide ADAPT-training specifiek voor intern begeleiders/kwaliteitscoördinatoren, en ondersteuning bij implementatie in de praktijk.

Voor zelfevaluatie en observatie

Tot slot kan ADAPT worden ingezet om de mate van differentiatie én gerichte verbeterpunten te bepalen. Door de leraar zelf, door jou als begeleider, of door collega's onderling. Op basis van observatie en een interview worden sterkere en zwakkere punten in kaart gebracht. Dit kan aanknopingspunten bieden voor verdere professionalisering.

Factoren op les-, klas- en schoolniveau

Tot slot identificeerden we in ons onderzoek een aantal factoren die samenhangen met de (ervaren) complexiteit van differentiëren. Dit zijn lesspecifieke factoren (zoals het onderwerp en doel), factoren die met de klas te maken hebben (zoals de samenstelling van de groep), en factoren op schoolniveau. Bijvoorbeeld: beschikbaarheid van informatie over leerlingen en informatierijkheid hiervan, beschikbaarheid en bruikbaarheid van methodes en materialen, schoolafspraken over de opbouw van het curriculum, mogelijkheden in het verrijkingsaanbod, de inzet van een onderwijsassistent.

Als begeleider heb je geen invloed op lesspecifieke factoren. Op klas- en schoolniveau heb je wel invloed. Denk bijvoorbeeld aan de beredeneerde inzet van leraren en ondersteuners in de klas, het faciliteren van een gezamen-

lijke periodevoorbereiding of het maken van afspraken over het (niet) vastleggen en delen van informatie.

Ervaringen uit de praktijk

ADAPT wordt inmiddels op diverse scholen gebruikt om differentiatievaardigheden te versterken. Deze ervaren het als een meerwaarde dat ADAPT een overzicht biedt van alle aspecten van differentiatie, inclusief praktijkvoorbeelden. Teams merken dat het ontwikkelen van een gezamenlijke taal bijdraagt aan het voeren van constructieve gesprekken. Door in overleg te bepalen waarop een leraar zich wil richten, kan het instrument voor zowel startende als meer ervaren leraren worden gebruikt om in de eigen zone van naaste ontwikkeling te werken aan het versterken van differentiatievaardigheden. Daarnaast ervaren leraren het als waardevol om, met ADAPT als leidraad, gezamenlijk te werken aan het voorbereiden van een periode. Ze geven aan hierin veel te leren van elkaars expertise. Bijvoorbeeld: per bouw samenwerken draagt bij aan het versterken van de doorgaande lijn – zowel in doelen als in aanpak.

Handleiding en leeromgeving

Op matchproject.nl/adapt kun je onder meer de ADAPT-handleiding downloaden en je aanmelden voor een online leeromgeving (gratis). Hier vind je video's waarin instrument, gebruik en indicatoren worden toegelicht. Ook kun je oefenen met het gebruik van ADAPT.

Wil je kans maken op een gratis exemplaar van het boek 'Differentiëren in 5, 4, 3 ...' van Trynke Keuning, Marieke van Geel en Cindy Smienk-Otten? Kijk dan op pagina 43.

De literatuurlijst bij dit artikel vind je in de materialenbank op lbbo.nl.

Marieke van Geel en Trynke Keuning

De auteurs schreven met Cindy Smienk-Otten het boek 'Differentiëren in 5, 4, 3 ...'. Samen met Marjoleine Dobbelaer ontwikkelden zij het ADAPT-instrument.

Marieke van Geel is universitair docent aan de Universiteit Twente; ze werkt bij de vakgroep voor docentprofessionalisering. Ze doet in het regulier en speciaal primair en voortgezet onderwijs onderzoek naar differentiatie, de ontwikkeling van startende leraren, en professionalisering van leraren.

Trynke Keuning is associate lector aan Hogeschool KPZ. Haar onderzoek is gericht op differentiatie, kansrijke ontwikkeling en interprofessionele samenwerking in het domein kind en educatie, zowel in het regulier als het speciaal onderwijs.

Samen sterk voor professionele begeleiders

Dit artikel is gepubliceerd in *Beter Begeleiden*, het vakblad voor leden van de Landelijke Beroepsgroep voor Begeleiders in het Onderwijs (LBBO).

De LBBO zet zich in om de positie van begeleiders in het onderwijs te verstevigen. We zijn ervan overtuigd dat begeleiders onmisbare schakels zijn in scholen. Dat begeleiders zich verbeteren als ze elkaar ontmoeten, elkaar inspireren en zich professionaliseren. Daarom verenigen we hen in onze landelijke beroepsgroep (zonder winstoogmerk).

Door lid te worden van de LBBO krijg je volop mogelijkheden om met en van andere begeleiders te leren. Bovendien kun je altijd bij de LBBO terecht voor een vraag over jouw werk – we helpen je graag!

Meer redenen om lid te worden

- 5x per jaar het vakblad *Beter Begeleiden* bij je thuis
- toegang tot onze online materialenbank vol artikelen, materialen en andere vakinhoudelijke informatie
- korting bij de LBBO Academie, vol bijeenkomsten voor begeleiders in het onderwijs
- rechtspositionele ondersteuning
- actuele beroepsstandaarden
- vertegenwoordiging in landelijke overlegorganen
- een krachtige stem in het publieke (onderwijs)debat

Wat is de LBBO?

De LBBO is de overkoepelende beroepsorganisatie voor:

- intern begeleiders
- ambulant begeleiders
- gedragsspecialisten
- jonge-kindspecialisten
- beeldbegeleiders
- specialisten begaafdheid
- zelfstandige begeleiders

Meer informatie over het lidmaatschap?
Kijk op onze website: lbbo.nl

lbbo
Landelijke Beroepsgroep
Begeleiders Onderwijs